

# Льодолом

Сергій Пилипенко

Кінчався лютий. Морські західні вітри подеколи теплими зідханнями зганяли сніг, підсинювали лід на Двині. Потім ізнов суворі подихи сходу оповивали густим білим сувоєм сонну країну, маскували рівним настом закови супротивників, і тільки чорне павутиння дротів позначувало лінію фронту.

Безвусий Остюк мрійно казав, дивлячись у маленьке віконце землянки на осяяну ранковим сонцем Двину, що застигла в величній спокої:

— Пам'ятаєте казки про сонних богатирів? От здається мені, що поклався руський богатир спати коло порога свого палацу, загородив вхід своїм могутнім тілом, уперся головою в Балтицьке море, ногами сягає аж до Чорного. Пораються коло нього мільйони мізерних комашок, плутають дротами, забивають палі навколо, як Гулліверові ліліпути...

Та зійде весняне сонце, зігріє її богатиреві, прокинеться він, чхне — і полетить шкереберть уся комашня, розкидає, розтратить він усі припони й залізною палицею пожене досадливих навратників геть звідсіля, як отару овець. Великий руський народ, як північний розлютований ведмідь, ревне гнівним ревом — і опиниться кривавий Вільгельм десь на безлюдній острові, як колись Наполеон на Єлені...

Ротний зирнув на запального юнака із якоюсь поблажливою посмішкою і поволі, натискаючи на кожне слово, ніби вдавлюючи його в свідомість слухача, відповів:

— А мені пригадується біблійна легенда про Навуходоносорового бовдура. Пам'ятаєте: був увесь срібний, голова золота, а ноги глиняні. Чи схочуть наші глиняні мужицькі ноги підтримувати тяжку золоту голову? Схоче встати ваш богатир, ворухнеться — і підігнуться хиткі підпори...

— Ну, це в вас учительська штафірська[224 — Штафірська — тобто цивільна, невійськова.] душа заговорила... Коли нема волі до перемоги над ворогом — краще й не заводиться... Чого ви пішли на війну?

— По-перше, я, як і тисячі подібних, не пішов, а нас, як кажуть слушно салдати, погнали. Це вам, молодому юнакові, здається війна веселою розвагою, цікавою пригодою... Ми дивимося на це трошки інакше... А по-друге, хто вам сказав, що нема в нас волі до перемоги над ворогом? Вона є, нею ми — "штафірки", як ви нас іменуєте, — повні щерть, "до отказу", тільки над яким ворогом, от що треба собі усвідомити.

— Як, над яким? Отим, що за Двиною. Над німецькими варварами.

— Ви так думаєте? А не помічали ви варварства круг себе? От пригадую: приїхав колись до нашої школи інспектор. Пояснює учням молодий учитель оповідання Гоголя, оті славнозвісні "Вечори на хуторі" — учили ж і ви їх, не забули, либонь? Каже: "Був Гоголь, хоч і дрібний, а поміщик. Не приймав він близько до серця горя народнього, кріпацького. Були для нього кріпаки, як мертві душі — купуй їх, продавай, батогам бий, як худобу. І от бачимо ми, як хутори диканські у нього танцюють, співають,

пиячать, регочуться, вечорницями бавляться, а тяжкої праці селянської не бачить Гоголь. Он і в "Мертвих душах" — поміщики є, а мужиків нема. Тільки спину кучера Селіфана бачить читач та дурного льокая Петрушку". Ну, і що б ви думали? Приходить наказ: звільнити того вчителя "за шкідливий напрям думок, скерований проти сучасного ладу, що може згубно вплинути на молоде покоління". І знаєте: я не дивувався, почувши за це, бо, справді, чи набагато сучасний лад одійшов від Гоголівських часів? Хіба ж у нас не справжнє варварство, безпросвітня тупість і знущання з того, кого ви звете великим руським народом?

Остюк здивовано витріщився на ротного. Таких слів він іще не чув. І не знаходив відповіді. В його попівській родині назвали б, певно, такі думки ворохібними, бунтівницькими. Він помовчав, зосереджено щипаючи себе за губу, де мали колись вирости вусики, і нарешті вимовив:

— Але ви це обстоюєте темну, дику масу, що не може собі дати ради, що. Її треба силувати заради її власного щастя, мов щеняті в миску з молоком голову пхати. Пустити її без віжок, без батога — як коні на випасі без пастуха підуть у шкоду, заблукають хто й зна куди.

— А ви заганяєте їх тими батогами хто й зна куди, — гаряче скрикнув ротний і раптом обірвав, відчуваючи, що розмова заходить надто далеко. Подумав: "Що я цього попівського синка просвіщаю — чи ж утямить? Батькова наука в ньому кріпко сидить, кілками, а не словами вибивати треба". І додав уголос:

— Батожать вашого руського богатиря і вздовж, і впоперек — і таки дійсно, як ви казали, прокинеться він колись і чхне, ой чхне!.. Це, може, ви чули, філософ такий мандрівний був на Україні — Сковорода[225 — Сковорода Григорій (1722-1794) — видатний філософ і поет. В основі творів — розв'язання проблеми щастя людини. Його праці поширювалися як серед інтелектуальної еліти України, так і поміж простолюд]. Він так і казав — і не думайте, що він якийсь там революціонер, соціаліст був: "мудрствують, — каже, — що простий нарід спить, хай спить сном, міцним, велетенським, як у казках. Але від всякого сна прокидаються, і хто спить, той не мертвечина і не трупище. Коли виспиться, так прокинеться, коли прокинеться, то очуняє і забордрствує"[226 — "мудрствують, каже, що простий нарід спить, хай спить сном, міцним, велетенським, як у казках. Але від всякого сна прокидаються, і хто спить, той не мертвечина і не трупище. Коли виспиться, так прокинеться, коли прокинеться, то очуняє і забордрствує" — авторські варіації на тему твору Г. Сковороди "Убуждшися, видіша славу Єго", що входить також і до 6 розділу діалогу "Поток зміїн" — "О преображенії"].

Не пригадаю вже добре напам'ять, як там далі. Отак і ви думаєте — спить, нехай собі спить, а ми на його спині ще посидимо.

— Та я ж про німців казав, що на нас наносі даються, — скрикнув Остюк.

— Та й німці на своєму народі гопки їздять. Думаєте, охотою німецький салдат на нас іде? Не холодно й не голодно йому в закопах отак, як і нам? Не вовком дивиться він на своїх лайтнантів та майорів, що женуть його на смерть заради тої золоті голови

Вільгельмової?

— Ага, ви вже Німеччину за бовдура вважаєте,— іронічно замітив Остюк.

— Та й Німеччина — бовдур, і ми — бовдур, — відказав ротний, рубаючи слова.

— Що ж, по-вашому, весь світ на глиняних ногах і незабаром завалиться?

— Щось подібного, мій друже! Тільки він не завалиться, а як метелик з ляльки вилетить, скинувши бридку шкаралушу, і заграє веселкою на сонці.

Остюк не зрозумів. Юне обличчя було кумедно серйозне, лоб зібрався в напружені згортки, а верхня губа нещадно страждала від ненастанних щипків.

— А про мене — треба німця бити до кінця — і край. Хай не лізе! Прийде весна — поженемо, як Наполеона з дванадцятьма язиками аж до Парижу, чи то пак, до Берліну.

— Ну, а далі?

— Як далі?

— Ну, що буде далі, як німця ви поб'єте?

— Розділити Німеччину, як Польщу розділили, хай не бунтує.

— А народу від того краще буде?

— Якому народу?

— Та якому: нашому, німецькому, всякому...

— Звичайно, краще! Буде могутня, велика Росія.

— І буде в могутній, великій Росії таке ж варварство, як і досі...

— То що ж: ви хочете, щоб нас перемогли?

— Ні, не хочу. Це теж буде варварство. Замість одного пана другий пан, може, тільки трохи розумніший та хитріший.

— Так що ж ви, нарешті, хочете, — добивався Остюк.

— Знищити варварство, голубе, знищити варварство.

— Яким способом?

— О, способів багато! В кожному салдаті сидить той спосіб...

Остюк знов розгубився і не міг збагнути, куди, власне, натякає ротний. Брови йому по-дитячому підвелися, очі безпомічно кліпали.

— Що ви хочете цим сказати? — перепитав він.

— Хочу сказати те, про що говорив Сковорода, — знов ухилився від прямої відповіді ротний і по павзі додав:

— Але давайте припинимо цю розмову. Колись іще до цієї теми вернемо, як вас цікавить. А зараз подихаємо свіжим повітрям. Ця землянка просто давить, а ми ще й насмалили.

Дійсно, після затютюненого повітря груди жадібно ковтали цілющу прозорість ясного ранку.

Сіли на колоді коло входу й дивились на сліпучу поверхню Двини, осяяну сонцем з ясного, безхмарного неба, молочно-блакитного, десь далекого-далекого. Мільйони райдужних іскор грали на снігу, веселячи зір. Могутня ріка тихо спала в льодовій броні, тільки де-не-де темніли провалля від набоїв та довгі щілини в кригах від поворушень сонного велетня. Біле простирало ріки непомітно б переходило в такий

самий білий, засніжений берег, та його оторочувала чорна загородь дротів і рогаток. Від Драйкройцена навскоси через ріку теж чорніли два шерехи тісно пов'язаних рогаток через усю Двину до російського берега широким трикутником: голова — острів, основа — російський берег. Це довгими зимовими ночами загородились островитяни від можливих обходів ворога. На білому снігу різко вирізьблювалася кожна рогатка своїми лапатими хрестами. З одної зірвалася гава і важкими вимахами чорних крил безшумно полетіла вздовж ріки десь за поживою. Ніщо не порушувало мертвотну тишу. Після нічної настороженої, нервової варти закопи спали, поставивши рідких спостерігачів, тільки десь за другою лінією в ярах де-не-де здіймався легенький димок — кип'ятили "чайок" у бліндажах, захищених під кручею від ворожого обстрілу.

Ані пострілу, ані найменшого стуку. Якесь німа урочистість, піднесена напруженість. Тільки з ясного, безхмарного неба ллються невинним потоком рівні сліпучі промені й дзеркалять осяйну поверхню землі. Боляче очам. Наче хвилює щось у голові, миготять після ясно-білого снігу контрастні чорні тіні.

Раптом Остук схопив ротного за руку:

— Дивіться, повзе!

Йому здалося, ніби чорна загородка рогаток через Двину тихо посунулась, її рівна лінія де-не-де викривилась.

Ротний і собі заплющив на мить очі, гадаючи, що йому крутиться в голові, мерехтить від сліпучого сяйва.

Ту ж мить чудні постріли розірвали урочисту тишу. Різкі, дзвінкі, як удари в металеву дошку, і без знайомого свисту гарматня[227 — Гарматень — гарматний снаряд.] над головою. Тільки гул якийсь пішов від ріки і луною відбився в берегах.

Лінії рогаток справді взяли дугами, химерними звивами і тихо сунули вниз. Повздовжня лінія коло берега розірвалася, і в ній ширилися де-не-де проходи. Щілини в кригах котрі щезли, котрі простяглися чорними пасмугами вздовж і впоперек рівної поверхні ріки. З'явилися нові в досі незайманих місцях.

— Що це? Криголом? Повінь? Звідки, чому? Ще ж рано, мороз, зима...

Думки метелицею звихрились, та, випереджаючи їх, стихійна сила робила своє діло. Нові постріли, хряск, гул, скрипчиві удари — і вже криги лізуть важкими пластами одна на одну, ламаючи свої краї, лишаючи ззаду темні провалля. Льодові страховища множаться, дрібнішають і все з більшою люттю кидаються на спини сусідів. Їх підганяють, гурмою натискаючи ззаду, нові й нові уламки крижаної броні, ставлять на дибки, знов кидають долі, штовхають, сердито гуркочуть, тріщать, риплять лунким рипом. Ріка ворухилася скрізь, скільки ока. Облямована білими рямцями непорушних берегів, вона стала тепер синьо-сірою, мінливою масою, що з непереможною силою стягає з себе навісну крижану шкаралущу. Та не видно кінця цій шкаралущі. Вже проповзли повз Драйкройцен чорними гадюками загорожі рогаток, вже заховались десь далеко за заворотом, а зверху нескінченною чередою без кінця суне крижана тріскотлива гурма, все вскорюючи свій рух, все дрібнішаючи, перемелюючи сама себе в тісних обіймах шаленої боротьби.

Офіцери стояли зачаровані дикою силою могутньої стихії. З сусідньої землянки вискочила купка салдатів, збуджених гуркотом криголому, і теж в остовпінню спинилась на березі.

З німецьких закопів почулись голосні вигуки, їм відповідало радісне гура з російського боку. Повідь звільняла салдатів від тяжкої сторожівки, напруженого очікування на взаємні напади. Забувши про небезпеку, вони висовувались із закопів, дивились через бруствери на шалений біг двинових крижин.

— Яка краса! — захоплено мовив ротний.

Але раптом Остюк удруге нервово сіпнув його за руку і тривожно скрикнув:

— Вода! Ротний, вода!

Ніби натискаючи на ріку своєю величезною, незміренно-тяжкою масою, крижаний потік видушував коло берега темну воду, і вона тремтливими язиками лизала засніжені схили, оголюючи чорну землю, ковтаючи сніг.

"Справді, залле заколи, котрі на низькому", — мелькнуло в ротного, і він наказав вістовим:

— Усіх командирів негайно до мене.

Та не встигли вістові виконати доручення, як коло землянки з'явився захеканий, з вибалушеними від жаху очима Борзяк, лементуючи:

— Вода, в передньому закопі вода!

— Перейти в другу лінію, до середини острова, де вище, — командував ротний салдатам, що звідусіль, перелякані несподіваною повіддю, бігли до командирової землянки.

З німецьких закопів почулось кілька пострілів і заф'юкали одинокі кулі.

— Дурні, не бігайте по чистому! Забули, що на позиції? Геть униз, у ходи сполучення.

— Аж там залле, потопимось!

Дійсно, вода підіймалася на очах, наче кипіла у великому казані. Ріка рушила разом, несподівано, на всьому своєму просторі, і багатоверстна водяна маса не знаходила місця в річищі, дерлася на береги, наводячи жах на закони. На російському низькому березі видно було, як між дротяним павутинням і першою лінією затемніла, все збільшуючись, водяна смуга. Вона наявно наближалась до закопів, погрожуючи поглинути їх.

Ротний тривожно зміряв очима висоту Драйкройцена. Два метри біля берега, три, чотири посередині. Окремими шапками де-не-де покрівлі землянок.

— Ну, як і залле — не відразу. Це спочатку так спухло від раптового напору, поки внизу лід не рушив. Далі сходитиме.

Але вода не сходила. Невеличкими спочатку потічками просочувалась вона в передні заколи, утворюючи на дні ріденьку холодну грязюку. Салдати з наказу і з власної волі після першого переполоху кинулись латати низькі місця, накидаючи побіля закопу валики, загачуючи улоговини й вирізи, куди могла увірватись вода. Працювали мовчки, гарячково, тремтливими руками. Здавалось спочатку, що це

врятує. Вода на скільки хвилин — може, півгодини — наче трохи навіть відступила.

Величкові казав Шамотнявий, що зріс на тихій Росі:

— Бачив я не однорік криголоми. Це вже потім, як горішня вода піде, затопити може.

Ротний бігав на задньому березі і лаяв себе:

— І хотів же був посмолити човни заздалегідь. Тепер хто й зна, чи не потріскали з морозу.

Коло човнів, що з осені ще лежали догори днищами, як величезні чорні риби, поралися скільки салдат, вирубуючи їх з мерзлої землі, підтягаючи вище на берег, щоб не знесло водою.

А вона знов почала видимо прибувати. Крижини на ріці неслись суцільною масою, перекидаючись одна через одну, здіймаючись сторчака і знов поринаючи в воді. З ріки йшов невгамовний тріск і гул, наче тисячі сокир воднораз рубали сухий ліс, наче стадо тупотіло довгим дерев'яним мостом, ревло і кидалось.

Раптом крики й постріли з передньої лінії. Вода зірвала в горішній частині загати й бурхливим струменем ринула в закіп. Він умить сповнився до краю пінястою хвилею, що неслася в нестримному русі вперед, через острів в долину — вниз по течії ріки — частину. Захоплені струменем салдати, кидаючи гвинтівки, в нелюдському жасі вистрибували нагору з закопу, бігли до середини острова. Декого бурний потік збив з ніг, і він захлинався в холодній воді, хапаючись за завороти траверсів, драбини для виходу з закопів, підпорні стовпчики критих брустверів.

Шамотнявий бачив, як ринув по земляних сходах униз брудний водоспад до дверей глибокої землянки кулеметників і притиснув її дощаті двері, що відкривалися назовні. У маленькому віконці, вирізаному вгорі, з лускотом дрязнуло скло й показалося перекривлене жахом обличчя кулеметника з диким зойком — "рятуйте!" Але вода — не встиг Шамотнявий зміркувати, як допомогти товаришеві, — линула нестримно в віконце й заховала навіки в підводній печері нещасного.

Звідусіль рвали повітря крики про допомогу, серед сосон мелькотіли постаті салдатів, що рятувались від лютої стихії — і це збудило увагу німців. Їхній закіп заляскотів пострілами. До криків на острові долучилися зойки поранених, стогін розстрілюваних беззахисних людей. Ротний, Величко і ще декілька, хто зберіг здатність володіти собою, спиняли збігців і скеровували у ходи сполучення в середині острова, наказуючи загороджувати їх з боку переднього закопу. Окремі групи салдатів, обливаючись потом, шаленіючи в запалі гарячкової праці, закидували ходи землею, тягли дошки й кілки, щоб зміцнити загорожі, не допустити воду розливатися далі по плутаній, як у мурашнику, мережі закопів і ходів сполучення.

Але цих дірок було надто багато. Не встигали працівники загатити в одному місці, як вода пробивала собі дорогу в другому, третьому, натискала з усіх боків методично і невмолимо. Скоро й друга лінія закопів обернулася в каламутний струмень, що тяг униз по течії дошки, кілки, драбини, зрушував бруствери, заливав землянки...

Остюк наче скляними, паралізованими очима дивився, як пухне ріка, як, наче каша

з велетенської крупи, мчить криголом по Двині і, наче каша-таки, цей криголом усе вище й вище стає, повзе краєм своїм по берегу Драйкройцена, забирає в нього крок за кроком. Ось уже берег заввишки лише половина первісного, третина, четвертина. Ось скоро криги сховують острів під своїм страшним меливом, сховують і його, молодого Остюка... Остюк кам'яніє від жаху, не в силі поворухнутися, прикутий до страшного видовища, до невблаганної крижаної лавини. В ухах шумить від її ненастанного гуркоту, шарудіння льодових платин, хрускоту, хряску, плюскоту хвиль. Він не чує, як хтось сіпає його за шинелю й тягне до землянки:

— Ставайте на покрівлю, тут вас залле.

І справді: вже всі заколи, всі ходи сполучення повні води, вона гадючками стелеться по самій поверхні острова, заливає все навкруги, мие внизу стовбури дерев.

На покрівлі землянки згромадилась купка сполотнілих людей. Вони сидять на цьому горбку, попустивши безсило руки, тиснуться один до одного, дрижачи і безтямними очима дивлячись на невблаганну стихію. А вона, хихочучи, підповзає до ніг, зрадливо ластиться до рятівничого горбка. Добре, що цей горбок із заднього боку острова укритий від німецького ока шерезами сосон. Там, на передньому боці, справа гірша. Рідкі дерева не затуляють цих островків на острові. Німці, не боючись одвітних пострілів, — бо ж і не може їх бути, — вискакують просто на бруствери і стріляють у беззахисних людей на вибір, як у тирі, як полювальник на облаві в загнаних у безвихідний закуток звірів. На горбках то тут, то там падають люди. Живі роблять собі загороди з мертвяків, ховаються, приклякши до землі, за тілами своїх товаришів. Але це кепське прикриття. Вода підмиває м'ясну загорожу, тягне вниз по схилу горбка, лишає все менше місця живим, лише їхні ноги знаходять собі опертя, але небавом вода підходить до ніг, м'яко обвивається навколо, плеться в халяви чобіт. З божевільними криками люди кидаються в крижану воду, де вброд, де вплавки добираються до дерев і цапаються по них, як мавпи. Але сірі стовбури сосон аж десь високо вгорі мають віти. Зрадливі сухі гілляки нижче не витримують ваги людського тіла — і падає воно важким лантухом униз, в каламутні хвилі, повні піни з розритої землі, з затоплених землянок. Німці зо сміхом цілять по соснах, збиваючи людську дичину. З їхніх закопів чути, як шиють кулемети частим цокотом, але це вже не на Драйкройцен.

Драма продовжується і на низькому російському березі, де Двина залила першу лінію і, як ховрахів, вигнала тисячі людей із закопів. Групами й поодинці, зі зброєю й покинувши зброю, бігли вони вгору, до другої лінії під частим вогнем немилосердного ворога. До кулеметів долучились гармати. Білі клубочки шрапнелі повисли над злосчастним берегом, збільшуючи паніку й криваві жертви. Нарешті обізвались російські батареї, позбавлені берегових спостерігачів і телефонів. Шрапнель по німецькому високому берегу, граната — по німецьких батареях. Артилерійський бій заглушав хряскіт крижин, стрясаючи повітря могутнім кашлем страховищ, свистом і шумом набоїв. Батерії били гарячково, безладно, то зливаючи голоси в одночасних вигуках, то перериваючи їх коротшими й довшими павзами. І вони зробили, однак, своє діло: змусили німецьку піхоту зайти в заколи, сховатись у бліндажах і припинити почасті

розстріл потоплених людей. Їхні постріли порідшали — та й затоплені люди — хто загинув, хто знайшов собі нарешті притулок.

Це на березі...

А на острові рятунку не було. Власне, це вже не був острів — було озеро, оточене звідусіль крижаним берегом. Деревя так врятували його. Криги, натикаючись на сосни, ставали під натиском води сторчака, налазили одна на одну й утворювали своєрідний бар'єр. Іноді тріщала сосна під неймовірною силою Двини, падала з хряском у воду, але її стовбур застрягав у сусідніх деревах, знов натискали на нього крижини, товпились, і зрештою в горішній частині Драйкройцена утворився новий берег озера Драйкройцен з льодової міцної стіни. Крізь її щілини струменіла вода, вільно біжучи між затоплених дерев на північ, омиваючи рештки маленьких островків — покрівель землянок.

Остюк плавати не вмів. Задубівши в невимовному відчаю на своєму горбку — командирівій землянці, він безтямно дивився у воду, вже не маючи найменшої надії, не думаючи вже навіть про смерть. Якийсь холодний не спокій — ні, німе одубіння опанувало його. Не згадував нічого й нікого. Механічно тер руки, зашкарублі, як кора від морозу, червоні з синіми нігтями. Іноді так само механічно тер собі похолоділе лице.

Раз тільки одживився, наче набув притомности. Побачив, як до його ніг з води приткнулось щось маленьке, сіреньке й полізло під шинелю. Лісова миша, вимита водою з зимової нори. Он іще одна пливе й хапається по дорозі за сосновий стовбур, але холодна хвиля відриває її і тягне далі.

"Біднії", — мелькнуло в голові, й ридання тісним клубком стиснуло горло. Не проковтнути того клубка. Сльози мимовільно течуть із очей. Жаль, такий жаль бере на цих маленьких тварин. Та ні — це жаль на себе, на свою невідворотну загибель, отут на шматочку землі, відрізаному від усього світу крижаною водою. Так загинути, не в бою з ворогом, не від почесної рани, а як ота бідна миша, як зінське щеня[228 — Зінське щеня — кріт.], що його виливають на луках хлопці-пастухи. Остюк плакав, як дитина, плечі здригували, клубок у горлі забивав дух, змушував похапливо ковтати повітря, захлинатися сльозами. Час загубився в свідомості. Година, три, п'ять пройшло від початку катастрофи — та чи не все одно? Єдине, чого шкода — забув у землянці револьвер. Короткий постріл — і не було б оцих мук, цієї страшної смерті. Він згадав відому китайську кару — над людиною, скрученою по руках і ногах, величезна дерев'яна лійка, як у млині, тільки з піском. І сиплються на голову, сиплються неблаганні порошинки, ось вони лягли рівним конусом округ ніг, ось уже дійшли живота, грудей, плечей, доходять губів... Ще трохи — і дихати нічим...

Страшна перспектива аж дибки волосся підвела юнакові. Краще зразу у воду. Підвівся. Вагається. Невже рятунку немає? Невже-таки смерть?

Он тихі голоси людей. Є ще, значить, живі, є такі, що говорять. Люди... як вони люди, вони мусять допомогти, вони повинні допомогти.

— Величко! Шамотнявий! Сюди! Сюди! — крикнув розпачливо Остюк, пізнавши



голоси.

Між деревами обережно просувався до горбка човен, підштовхуваний Шамотнявим довгою латою з закопної обшивки, як багром. На носі стояв Величко, хапаючись за дерева й дужими руками відштовхуючись від одної сосни, щоб дістатися дальшої. Пінястий струмень крутив човном, бив його об стовбури, похилився, аж вода порскала за облавки, але Шамотнявий щосили впирався у дно своєю латою, а Величко знов виробляв на носі дивовижні гімнастичні вправи.

— Не кричіть! Бачимо. Не кричіть, бо німець почує, знов стрілятиме, мати його бабка родила!

За скільки часу човен поволі ткнувся бортом об горбок.

— Стрибайте, та легше, бо ця посудина, як решето. Беріть он дощечку, вихлюпуйте воду.

Остюк уместився в середині хиткого човна і тут знов побачив скільки сіреньких мишей та оксамитову шкірку крота. З горбка, слідом за ним, попливла до човна перша побачена ним миша.

— Як дід Мазай зайців рятував, — пригадав він дитячі вірші, — а тут миші, як люди, і люди, як миші, — і не міг стримати несподіваного, недоладного сміху. Він хлюпотливо висмикувався йому з горла, судорожно викривляв молоде обличчя, лоскотав очі реготливими сльозами. Остюк соромливо затуляв рота рукою, одвертався від пловців, що здивовано поглядали на нього.

— Як Мазай, як дід Мазай! — пробував він пояснити свою поведінку і знов душився нестримним гістичним реготом.

Човен тим часом виробляв хитрі викрутаси між деревами, тикався носом то в одну, то в другу сосну і нарешті приткнувся кріпко до якоїсь розкоряки.

— Отут вилазьте, а ми ще шукати поїдемо. Гони далі, Шамотнявий!

Остюк нарешті заспокоївся і з червоними заплаканими очима притулився боком до стовбура, звисивши ноги з похилої гіляки.

Замислився.

"А що ж далі? Поки на дереві сидіти? Ну, день, два, а там? Вода ж так скоро не спаде, криголом два тижні по великих ріках буває... Однаково, мабуть, смерть... Чого ж вони пораються? Ба ні, не вони одні", — побачив він недалеко другий, більший човен з ротним та трьома салдатами, що таким саме робом — довгими латами — маневрували між соснами.

— Ага, Остюк! Живий? — крикнув ротний, наближаючись. — Бити нас треба, що човнів заздальгідь не поконопатили, та й тепер відразу за них не схопились. Шість було, три лишилось, та один із них зовсім не годиться, дірявий, як стара галоша.

— Та хто ж його знав, що серед зими повідь зчиниться, — виправдував хтось із салдат.

— І то так. Як чорти воду збаламутили в такий мороз, у лютому, коли ще льоду з місяць стояти треба або й більше, бо тут же ще й північ, — підхопив примиренно другий.

— Отам іще коло передньої лінії познімати з дерев треба людей, бо перестріляють їх німці, як тетерят.

— Ну то вже як більше стемніє, — відрік ротний, — бо як тепер під'їдемо — якраз увагу збудимо, побачать і нас, і їх.

Остюк тільки тепер побачив, що вже вечоріло, сонця немає й сірі тіні лягають навкруги. Цілий день, значить, такої муки, а здалося, як одна година.

Нові постріли перервали його думки. Всі насторожились. Чути, як об дерева пакають розривні німецькі кулі, ф'юкають десь у повітрі.

— Помітили когось. Чи не Величко з Шамотнявим десь на рідке випнулись?

Так і було. За скільки хвилин серед сосон показався їхній човник, що його пхав уже один Шамотнявий. Величко сидів, придержуючи одною рукою другу.

— Мать його бабка родила! Через його, паскуду, поранили чортові німці, хоч не кулею — дріб'язком з неї. Як жучки після розриву в усі боки. Отже боягуз безтямний, страхопуд пелехатий!

— Кого це ти паплюжиш? Хто там завинив?

— Та Борзяк же, ніхто, як Борзяк. Сидить, як сич, на дереві і злазити не хоче. Ще втоплюся, каже, дурень безголовий! Як не умовляли — ані руш. Ще й гвинтівкою погрожує, не лізьте, каже, бо вдарю. Поки крутились коло нього — німець помітив. От почвара, мать його бабка родила, — не забував Величко улюблену лайку.

Найшли в одного сухого похідного бинта. Перев'язали руку — легко сколок подряпав, на щастя, тільки жилу порізав — крові багато.

— Присохне, як на собаці, — жартував Величко. — Шкода тільки, що через того дурня матінкиного. Притулився до сосни, як до коханої баби, думає — врятує.

Похнюпились усі. Думки, як і в Остюка, однакові: довго на сосні не всидиш. Таж і їсти нема чого. Аж тепер надвечір почули, що з учора нічого в роті не було. З самого ж бо ранку вода захопила. Вже б і поїсти...

Один ротний думав зараз не про це й уважно поглядав крізь дерева на Двину. Крига там тепер ішла повільніше. Мабуть, десь унизу був затор, уперся льодохід у понижчі острови абощо.

Шамотнявий і собі зирнув у той бік.

— Води прибавиться ще, — мовив тихо.

— Авжеж, — відказав ротний, — та тепер вона не страшна. Всього дерева не залле, високе.

Помовчали. Після нервового напруження знов наступила реакція, байдужість до всього. Один Остюк, переживши рятунок від неминучої смерті, тепер виявляв молоду вдачу, щось міркував, гарячився, лаючись уголос:

— Стерво вище командування: і не попередив ніхто, що острів заливає у повідь. А якби крига кругом не стала — скільки б нас лишилось?

Ротний притьмом стрепенувся.

— Ану, хлопці, вже засутеніло. Звозьте усіх сюди ближче до криги, до берега.

Величко немов зрозумів і хотів був знов погнати свого човна збирати людей з

дерев. Шамотнявий запротестував:

— Ні, вже ти сиди тут із рукою. Зі мною хтось інший поїде.

Ротний підхопив наказливо:

— Справді, сиди. Досить того, що й мене, і всіх навчив, утямки дав, що човни недурно човнами. Без тебе й цих би не було, потягла б вода, потрощила у кригах. Сиди.

Скорився Величко. Сів верхи на велику гілляку, сперся спиною на стовбур і так само, як ротний, уважно стежив за рухом крижин. Він усе повільнішав, зате вода на острові ще прибувала, чудне озеро ставало глибше, вже не видно було жадного горбка, острівка.

— А чи довго воно може вдержатися? — роздумливо, ні до кого зокрема не звертаючись, мовив Величко.

Ротний, розуміючи його думку, суворо відповів:

— Тут все одно смерть. Як не з голоду та з втоми, так німці взавтра не минуть обстріляти.

Як на підтвердження, завів цілу стрічку кулемет, і писклявим роєм понеслися кулі, шукаючи жертву на соснах.

— Ач, знов, мабуть, когось угледіли. Рано човни вибрались до того боку. Було б ночі заждати.

— Еге, розумний! Ночі ж тепер безмісячні. Зовсім нічого не вбачиш, перекинешся десь — і каюк!

— О, цить, вертають. Чи не влучили знов кого? Ех, біда!

Привезли одного пораненого в голову, привезли двох, знятих з небезпечного дерева, і знов мали пуститись у плавбу по Драйкройцену.

— Ох, як вже справді називати це місце, так не трьома хрестами. Щось чи не половина з нас тільки лишилась... Ой! — скрикнув Шамотнявий і опинився раптом у воді. На його човен упав з дерева щойно привезений поранений, знепритомнівши. Легенька посудинка вмить ковтнула води й заблищала чорним черевом. Шамотнявий, захлинувшись з несподіванки, безпорадно крутився в холодній течії. Ватяник на плечах, ураз набравши, як губка, води, утруднював рухи і гирею тягнув тіло вниз, у темну глибину. З сусіднього дерева пляск — і Величко широкими вимахами дужих рук наближається до товариша, штовхає до ближчої крижини, допомагає за неї вхопитися, щоб не підтягло під льодову бережину, не зассало навіки.

— Ще раз урятував, товаришу, — відсапуючись і відпльовуючись, каже по хвилі Шамотнявий, сидячи на крижині. Величко бере його під плечі й відтягає далі від краю, туди, де криги лежать у скільки поверхів, стиснувшись муром навколо острова.

Звідси він кричить ротному:

— Стало, вже зовсім стало! Дрючків тільки треба побільше.

Салдати зрозуміли й нервово заворушились. Виблиски надії оживили думку. Гаряче засперечались.

— Як знов посуне — перемеле на борошно.

— А тут як не постріляють, так замерзнеш на дереві.

— Та хіба така крига вдержить? Вона ж уся на гамуз потрощена.  
— В ополонку зсунешся — і капут, амба!  
— З дрючків мостки робитимемо.  
— Скільки ж тих дрючків треба? Через Двину тут півверстви[229 — Півверстви, верства — те саме, що й півверсти (0,53 км) й верста (1,06 км).], як не більше.  
— А ззаду знову наперед передаватимемо.  
— Ні, краще тут сидіти.  
— Що ж ти висидиш?  
— Що? Може, вода швидко зійде, човнами переїдемо...  
— О, німець скорше за тебе приїде й забере. До нього онде вдвоє ближче.  
— А ми вночі, щоб не бачив.  
— А він тебе ще вдень кулеметом покропить і до ночі не доживеш, насвердляє дірок.  
— Одна смерть, хлопці, та це хоч у свій бік ітимемо.  
— Ітимемо? Рачки полізеш, та й то чи вдержишся, голова твоя капустана!  
— Хоч рачки, аби не сидіти, замерзнемо, як горобці у хугу.  
— Он Шамотнявий, та й ще не один, у Йордані побував.  
— Ой, покурити б! Підмочило весь тютюнець.  
— Я тобі покурю! Побачить німець вогник — припече він тебе. В темноті цигарка хто й зна куди світить.

Справді вже зовсім споночіло. Пелехаті силуети сосон зливалися в одну суцільну чорну масу, серед якої заховалися від людського ока постаті людей. Внизу — така ж чорна маса води, лише де-не-де пропливала темно-сірою плямою окрема крижина, відломившись від льодового кола, що обручем звідусіль узяло колишній острів. Із німецьких закопів подеколи шипливо здіймалась дугою зеленава ракета — і тоді видно було хаотичний глетчер[230 — Глетчер — геологічне скупчення на земній поверхні великих мас льоду, який рухається під впливом власної ваги, льодовик; тут вжито за аналогією.] на Двині, що завмер у грізній нерухомості. Замість колишньої рівної поверхні ріки було ніби переоране велетенським плугом дике поле. Величезні скиби безладно стовпились на ньому, де гострими ребрами стримлячи догори, де розплатавшись неправильними шматками, тісно спершись на інші шматки, зоріючи між химерно виламаними краями темними проваллями, з хлюпотливою водою...

На одній із таких крижин, котра краєм своїм уперлась у берегові сосни й застрягла в них, а другим — упірнула під другу таку саме крижину, що стала мало не сторчма від тяженого натиску подальших подруг, — ворушились дві чорні постаті. Вони ніби обмацували краї своєї льодової території, стрибали на сусідні крижини, розгойдували їх, знов вертали назад і такі самі вправи виробляли в іншому напрямі.

Нарешті Величко крикнув ротному:

— Пора вже, стало ніби кріпко.

Шамотнявий додав:

— Дрючків, дощок тільки більше треба.

Драйкройценська флотилля — два діряві човни — не забували про це. Покінчивши з людьми, вони збирали тепер решту обшивки з закопів, що, вимита водою, плавала на острові. На краю крижини, де сиділи Величко з Шамотнявим, набрався вже добрий стос — мов у дровітні.

— Ну, хлопці, гайда в похід, — скомандував голосно ротний.

Але не всі охоче прийняли наказ.

— Рушить знову криголом — зітре всіх на порох.

— Загинемо, як сліпі мишенята в відрі.

— Досить одної міни, щоб воно знов помчало.

Переключка на деревах переходила в палкі суперечки, лайку, загрози.

— Топись сам, як хочеш, мені й тут добре.

— Дурню, пропадеш тут ні за цапову душу!

— Сам цапом будеш, як на вірну смерть підеш, на лід отой.

Не було вже командирів і підлеглих. Кожний слухав самого себе, слухав переконань, а не наказів. Тільки послаблена воля корилась другій, напруженій. І коли б Величко знов не плигнув у човен — нічого, може, й не вийшло б.

— Ану ти, мати твою бабка родила, злазь, іди, подивись сам, чи твердо. Не схочеш, назад привезу. Ану, ворущись! Давай руку, тут сідай! Підпихай, підпихай латою...

Мов ґави круг ополонки, стовпились островитяни довгим шерегом на льодовому березі, з насолодою розминаючи руки, ноги, спину, що позастигали були від довгого сидіння в незручних позах на соснових гілляках. Дехто нерішуче підходив до краю крижин, пробував перейти на сусідні, перестрибував через щілини між ними.

— Легше, легше, — кричав Шамотнявий, — послизнешся, підеш раків годувать. Із латами повзтимемо, так не можна.

— Чи всі вже? — запитав голосно ротний.

— Здасться, всі. Хай ще човни об'їдуть кругом, погукають, щоб кого не забути.

— Гаразд, а я тим часом шлях намацаю, — підхопив Величко і, взявши в руки довгого дрючка, обережно пішов з крижини на крижину, мацаючи їх міцність, погойдуючись, щоб випробувати стійкість. Увесь натовп мовчки позирав за чорною постаттю, що, хитаючись, усе віддалялась у нічній темряві і зливалась із тіннями від стрімких, задиблених криг. Із півми лише доносилося іноді постукування дрючком, хлюпінт води — Величко совав дрючком у чорноту, щоб знати — тінь це чи хвилі в щілині.

Розмови ввірвались. Напружена думка в усіх: чи покличе? Чи можна, справді, зважитися на небезпечний цей шлях? Чи до смерті неминучої він веде, чи до життя? Очі до болю вдивлялися в німу півми, грізну в своїй нерухомості. Причаїлась ріка, і не знати, що гадає вона: чи яхидно чигає на необачних, чи байдуже заснула і не дбає за цю купку безщасних, забутих долею людей. Хтось глибоко зідхнув, і зідхання це тяжкою вагою впало на кожні груди, здавило горло.

"Що буде? Що буде?"

Та притишений голос Величкін здалека:

— Рушай! Сюди, просто на мене! Руша-ай!

Стрепенувся перший Шамотнявий і з довгим дрючком у руці посунув поволі на голос.

— По одному, по одному, хлопці! Не збігайтесь до купи, бо не вдержить. Обережно!

На синяво-білому насті затемнів чорною зміюкою людський ключ. Один по одному, рачки, тремтливими руками боязко намагаючи путь, перекидаючи з крижини на крижину хитким містком дрючки та дошки, плазували салдати, важко сопучи, приглушеними голосами, пошепки, перекидаючись уривчастими окликами:

— Гей ти, не поспішай!

— Дивись, уліво не ковзни — ополонка.

— А чортова крижина, руку врізав!

— Повзи, повзи, не ставай!

— Куди повзти, тут хитається!

— Бери праворуч, праворуч бери.

— Ой, мерщій-бо, а то як посуне...

Деколи ріка глухо скрипіла, наче ворухилось щось під льодовою покрівлею — і тоді всі німіли, приклякши всім тілом, уп'явшись скандзюбленими, одубілими з морозу пальцями в невірний лід. Серця стискала жажна думка.

"Ану посуне? Смерть неминуча..."

І не відразу, поволі знов починали рухатися, як замовкали грізні віщуни, наставала тиша. Тільки десь далеко то на російському, то на німецькому березі коли-не-коли чувся стукіт сокири — хтось колов дрова для "чайку" або що. Морозне повітря лунко розносило стукіт, мов дятел у сосновому борі довбав. Далі не чути й сокири, тільки важкий сап повзунів і глухе перешіптування.

— Ой, рят... — прорізав тишу одчайдушний вигук, і гамором сповнилась ріка.

— Держи, держи, утопне!

— Дрючка давай.

— Легше, сам упадеш.

— Ой, ковзко!

— Тихше, німець шукає!

Білий палець прожектора смикався по ріці. Ворог зачув голоси і лапав у пільмі, готуючись гарячим кулеметним дощем окропити свої жертви.

— Цить, не ворухись! Ані з місця.

Темна зміючка застигла серед крижин, як трупи на дорозі після відступного бою. На мить сліпучі проміння ковзнули по ній, освітивши бліді перекривлені обличчя, недвижимі — то широко розкриті, то затягнені синюватими повіками яблука очей. Байдуже прожектор зазирнув в ополонку біля зміючки і побіг далі шукати, хто порушив нічний спокій одчайдушним криком.

— Нема товариша. Згинув, — прошепотів хтось.

— Коли б не німець — урятували б, — додав другий.

— Ну, рушай, не стій, що не хвилина — до смерті ближче.

Знов тихо ворухнуться людський ключ, мацаючи закривавленими руками лід, обдираючи шкіру на колінах об гострі зуби крижин, об пухирясту їх поверхню. Стучить у скронях кров, похилені голови мов обнюхують путь, стежать шлях передніх,— віхами їхні ноги в заледенілих чоботах. Чорніють ці чоботи перед очима заднього, і він тільки й знає — не впустити їх з ока, доганяти їх.

А спереду один Величко не має віх, простує до російського берега, лапаючи лід довгим дрючком. Що далі до середини, крижини дрібнішають, меншають. Саме тут, фарватером, мчав найшаленішим буруном криголом, молов на шматочки зимову річну броню, відтискав до берега поламані шматки її.

Дрібні крижини загрозливо гойдалися, хиталися під вагою людського тіла... Темна вода зрадливо визирала десь збоку, готуючись поглинути необачного, поховати навіки в холодній безодні.

Величко сердито мурчав, тикаючи в усі боки своєю латою:

— У забої, надісь, вугілля більшими скибами одколупував кайлом. Ач, потрощило їх, мати його бабка родила!

Шамотнявий ззаду підтримував:

— Еге ж, добрий плуг більші скиби поодворочує на царині. От чортове меливо на нашу голову.

Ключ посувався усе повільніше, іноді на скільки хвилин зовсім зупиняючись і передаючи один одному дрючки та дошки, щоб замостити небезпечне місце. По цих дошках рачки перелазили люди, задні знов передавали частками поміст уперед і так посувались далі в невідому долю:

"Що буде? Ой, що буде?"

Знов несподіваний сплеск і пронизливий крик. Не стало молодого Остюка.

"Не врятувала хлопця батькова філософія", — мелькнуло в ротного, що був недалеко.

Гомоном пройшло по ключу:

— Вертатись! Хай йому чорт! Всі загинемо. Не підемо далі. Сили немає.

— Куди вертатись? Адже середина. Що назад, що вперед — однаково. То вже краще вперед, до своїх. Може, допоможуть. Рушай, не стій! Бач, краще стає.

І справді, далі було трошки краще. Призвичаїлись, приловчились люди до незвичної ходи. Ставали знов більші, міцніші крижини. Прискоряв ключ свої рухи, хутчій посувався до рятунового берега. Ось він уже ніби темніє в далині. Спокійніше стукає серце, легшають подихи.

Гнівний вигук Величка спереду спиняє рух:

— А мати твою бабка родила — вода!

Тривожно з голови до хвоста:

— Де вода? Яка вода?

Передні наближаються до поводири — Величка й застигають у невимовному одчаю.

Рятунку немає!

Всі нелюдські зусилля, вся одчайдушна спроба перейти криголом пропали

намарно.

Спереду чорніла широка смуга крицевої води — як там, на острові. З-під крижин вихоплювалися піняві хвильки, іноді відламувались окремі шматки й швидко зникали в пільмі, кружляючи на Двиновій течії.

— Як це? Чому це?

Де-не-де поміж крижин стриміли якісь кілки й пояснювали чергове лихо. Тут проходила дротяна загорода перед другою лінією закопів — перша була геть залита, як і Драйкройцен. В неї уперлись, як там у сосни, могутні крижини, врились, вп'ялися краями в землю й створили своєрідний забор, за яким ішла чиста смуга води.

Величко спустив туди лату.

— Вище голови. Вброд не підеш. Плисти — не всякий уміє, та й задубієш одразу.

— Вбійник! Облуда! Це ти нас сюди затаскав. Сиділи б на острові — лиха не знали.

— Хлопці, назад чимдужче! Тут ходу немає.

Передні лізли на Величка, загрожували кулаками, дрючками. Коло нього став Шамотнявий і підвів лату:

— Хто підійде — голова на гамуз!

Задні не йняли віри і сунули ближче, підповзали до краю льоду і безнадійно, завмерши на хвилину, теж починали галасувати.

— А де ротний? Це він, сукин син, командував: "Злазь, рушай!" У воду його, хай сам рушає ракам на сніданок.

У руці ротного зачорнів револьвер.

— Сім куль — сім смертей. Підходь, хто перший?

Гвинтівка не було — довелось відступити. Лягнув постріл.

— Чого стріляєш? Вже ж не чіпаєм.

— Дурні! То до своїх, щоб звернули увагу.

Над головами проспівала куля, друга. Впали на лід, ховались за нагромаджені з краю крижини.

— Звернув увагу, щоб йому в'язи звернуло! То німці, тепер свої перестріляють.

— Агов! — кричить, як у лісі, Шамотнявий. — Не стріляй! Свої. Лодку давай!

— Лодку давай! Лодку! — підхопили хором інші.

— Не кричи! Не кричи! — зашипіли другі. — Знов німець почує, як бабахне...

— Звідси вже не почує, а почує — не вцілить. Адже добра верства.

— Гукай, гукай! Хай свої почують.

— Ло-одку! Гей, варто-овий! Ло-одку!

На березі теж загомоніли, щось вигукуючи.

— Тихше, хлопці, хай один кричить, скорше порозуміємось.

Незабаром із другої лінії закопів, з гори, спустилось до води скільки салдат і тривожно забігали берегом. Скрізь — і по течії, і проти течії Двини коло берега на скількадесят метрів розіллалась пінява смуга холодної води і відділяла берег від крижаного забору. Перейти не було де.

— Жадної лодки нема, — почувалась сумна відповідь, — які були, крига знесла,



потрощила.

Хтось скинув раптом шинелю і, широко махнувши руками, плюснув у воду. Юрба тихо охнула й утопила очі в чорній постаті, що безпомічно ще скільки разів махнула руками в воді й беззвучно зникла в пінявих хвилях, не пропливши й десяти кроків.

— Загинув... Що робити? Ой, що робити?

Тепер було так, як на острові перед вирядженням у небезпечну путь. На крижаному заборі, мов гави круг ополонки, сиділи довгим шерогом люди, мовчки дивлячись збезнадіяними очима на чорну смугу, що відділяла їх від життя. На березі темнів другий шерог салдатів, безпорадно метушився, не тямлячи, як допомогти товаришам.

— Дошки пов'язати, щоб місток був.

— Чим же ти їх пов'яжеш? Пасками, чи що?

— Линва була б — перекинути.

— Була б у тебе друга голова, може б, розумний з тебе і був.

— А може, вода спаде?

— Скорше знов крига посуне.

— Пропали хлопці ні за що!

— Не пропадете, чорнопольці, — раптом голосно крикнув Єгоров[231 — Тут Єгоров — справжнє ім'я. Потім це майбутній командарм у війні проти Денікіна (прим. автора).], командир батальйону резервного полку, що став у другій лінії закопів на змїну затопленим чорнопольцям.

— Не пропадете, — повторив він, — скоро човен буде, пождіть.

Юрба на крижинах заспокоїлась, оживилась, зачувши радісну вістку. Не чули її лише двоє, що плазували чим дужче назад до острова, зневірившись у рятунку; тут їх більше ніхто і ніколи не бачив, хїба риба в Балтицькому морі...

Потяглися довгі, як чумацькі шляхи, хвилини чекання. Наїжачившись, трусячись від нестерпного холоду, сиділи люди на крижинах, з жахом озираючись назад, де коли-не-коли Двина знов загрозливо трїщала, віщуючи невблаганну смерть.

Розмова не в'язалась. Про що говорити? В кожного думка снувала своє, кожний жив своїм внутрішнім життям, своїми вражіннями і спогадами.

Ротний думав:

"Скільки разів доповідав, рапортував: нема рації сидіти на цьому триклятому Драйкройцену. Цїлу зиму тільки те й робили, що на вірну страту людей посиляли. Безглуздя, нелюдська тупість, жорстокість... От і довели. Як не тепер — навесні залило б. Хїба не знали? Але чого б його серед зими криголом? Не збагну", — і губився у здогадах.

Лише дві чорних постаті щось порались коло кілка, що стирчав із льоду, довбаючи кригу дрючками.

— Так-так, підсовуй глибше, рви тепер.

— Не рветься, бодай йому, кріпко наплутали, мати його бабка родила!

— О-о, піддається, наполягай іще.

Дріт луснув, і Величко з Шамотнявим мало не попадали.

— Є чим плота в'язати. Збирай дрючки. Як не буде човна, хоч цим врятуємось.

Та відважна пара, що мало не одна не втратила волі до життя й уперто боролась за нього й для себе й для других, — на цей раз тратила сили даремно, — хіба що зігрілись, видираючи дроти з-під льоду.

На березі загомоніли:

— Везуть, везуть!

Десь на горі по заледенілій дорозі торохтів віз. Небавом на березі зачорніла густа маса людей — несли човна.

— Спускай! Легше, щоб води не ковтнув. Та не лізь, хай він сам веслує, більше місця в шкорлупині буде звідти взяти.

— Авжеж, нехай він сам, він краще за нас, либонь, уміє.

— Ну, гайда, штовхай!

До крижаного забору наближалась чорна посудина з одинокою постаттю на кермі. До місця, куди вона прямувала, кинувся шалено весь натовп.

— Куди, чорти? Завалиться, що ви робите! Одійдіть, уже тріщить. Ой, рят...

Знов знайомий сплеск і одчайдушний останній крик потопленика... Нагла смерть привела до пам'яті гурт обезтямлених людей, та ненадовго. Скоро хотів човен примкнутися до крижини, на неї посунули, відштовхуючи один одного, як божевільні, салдати.

— Перекинете човна, що робите, люди! — крикнув Величко і ледве встиг своєю довгою латою відштовхнути човен назад від крижаного забору, рятуючи цей єдиний засіб зберегти життя від неминучої загибелі.

— Товариші, спокій, всіх заберу! — почувся голос чорної постаті на кермі — голос з якоюсь чудною вимовою.

— Кляус! Дід Кляус! — пізнав Шамотнявий, радісно вітаючи старого латвійця. — Звідки ти взявся?

— Приїхали салдати, кажуть: мобілізуємо тебе й твого човна людей рятувати. Відповідаю: вбивати не вмію, а рятувати сам поїду. І поїхав.

— Діду Кляус! Примкни аж он там, де людей немає, збоку, а ми до тебе по черзі посилатимемо, інакше діла не буде, — мовив ротний. — Величко, викликай своїх, як на перекличці. — І став із револьвером коло човна, загрожуючи тим, хто перся поза чергою.

Почалась довга, тяжка переправа. В маленький човник сісти було тільки двом, крім кермача. Бистра Двинова хвиля підхоплювала човник і зносила геть униз, грозючи раз у раз перекинути й потопити. Обледенілі люди з задубілими руками й ногами каменем падали в човник і не мали сил з нього вилізти або кидались з нього прожогом на рятунковий берег, перехиляючи хитку посудину, аж ковтала вона крижані води. Їх підхоплювали салдати з батальйону Єгорова і тягли до замку Драйкройцен, що сірою масою висівся на горі. Дехто не міг уже йти, знесилівши від нелюдського напруження тіла і нервів, падав на березі майже непритомний, і його доводилось нести на

гвинтівках, утворюючи з них своєрідні ноші.

— Давай санітарів! Сюди санітарів!

А на крижинах люди чекали на свою чергу, лясливо здригаючи від кожного тріску Двини, що глухо гарчала, готуючись знов зірвати льодові покрови. Вода помітно почала прибувати, і ця перспектива ставала щомить ближчою, невідворотнішою.

А човен Кляуса як навмисне щораз даліше відносило струменем униз, щораз довше доводилось йому поратися коло берега, видираючись проти течії, щоб забрати нову партію — отих чергових два чоловіки.

— Ослаб, діду, вже? Намуляв, либонь, руки. Дай зміню, — гукнув йому Шамотнявий. — Я ж бо теж із рибалок.

— Сиди, сиди, всіх перевезу, — почувлась упевнена відповідь. — А що руки в пухирях — люди дякуватимуть: старий Кляус про Драйкройцен оповідав, старий Кляус від чар залятого Драйкройцена вирятував.

— Ой чи всіх вирятує? — мовив турботно Величко, поглядаючи, як вода все нервовіше вихлюпує з-під крижин. — Чи не пора й ротному в човен?

— Ні, брат, Величко! Капітан, кажуть, останній з корабля мусить іти, — відмовив ротний. — Бач, як люди хвилюються.

Справді, наявне наближення грізної хвилини знов обезтямило решту салдат. Вони не слухали Величких викликів, товпились на крижинах, закликаючи Кляуса, і з благаннями, і з загрозами:

— Сюди, діду, по нас тепер, дідуню!

— Та сюди, чорт старий, латвійська мордо!

Доводилось брати вже по три пасажирів, і човен погружався в воду, ледь-ледь не беручи її через край. Тільки вміння і спокійна витриманість старого Кляуса рятували від катастрофи. Тільки страшне напруження сил і криваві рани на руках від розідраних мозолів довели рятункову справу до кінця.

— Поможіть Шамотнявого покласти, — звернувся Величко до ротного в останній приїзд Кляусового човника, — чи живий він — не знаю. Гей, Шамотнявий!

Шамотнявий лежав на льоду без руху. Побувавши скільки разів у крижаній воді, він покритися весь мов лускою і тепер знепритомнів.

— Якби не замерз! — мовив ротний, допомагаючи спустити Шамотнявого на дно човника і сам стрибаючи в нього.

Величко поклав голову товариша собі на коліна й почав терти вуха, прислухаючись до віддихів.

— Дише! Буде живий. Селянська натура й не таке ще витримає.

— Ну, твоя, робітничка, більше заважить.

— А вдвох ми — ого-го чого наробимо.

— Та бачив, бачив... Герої, — щиро признав ротний. — Ну приїхали, кінчилася мука.

Єгоров здоровив товариша з майже чудесним врятуванням, а Величко допомагав покласти Шамотнявого на ноші й замикав похід до замку.

Там, у чорній башті, в підвалі вже горіло червоногарячим полум'ям кострище й

оповідали врятовані свої пригоди резервовому батальйону.

— Вірите, отак би й сиділи на деревах, як підстрелені ґави. Мов задерев'яніли самі — ні чуття, ні думки.

— А найгірше було ото, як Кляус возив: коли твоя черга буде, чи діждеш. І радісно було — от, їй-право, хоч і гріх великий — чути, як Величко викликає, а ніхто не обзивається, — бо ж немазке того. Думаєш — от до мене ближче стало. Може, ще кого не буде? От до чого страх доводить.

— Авжеж, своя сорочка ближче до тіла.

— Шамотнявий бідний — гарячка, мабуть, буде.

— А Борзяка щось не видно. Невже теж утопивсь?

— Човни там на острові все об'їхали, всіх забрали.

— А скількох немає?

Згадували загиблих товаришів, насолоджувались власним рятунком, роздяглись до голого, сушили перед кострищем мокру одєжу й без кінця наливались окропом — "чайком". По тілу розлягалась тепла млюсть, хотілось солодко спати, але стривожені нерви не давали забуття і знов та знов навертали думку й язик до перебутого.

— Чортів острів! Заклятий таки цей Драйкройцен, правду дід Кляус казав. Нагрішили тут люди стільки, що й досі Двина помщається.

— Еге, чуєш, знов реве?

Притихли, напувають.

За кам'яними мурами башти знов чути хряск і гуркіт на ріці. Двина розірвала затори і суне крижані лавини з свого річища до далекого Балтицького моря.

— Ось де смерть наша коли пішла!— тихо мовив Шамотнявий, прокинувшись. — Дайте води холодної, товариші, щось пече мені.

— Е, тепер нехай іде, мати його бабка родила! Не настрашить, та й тоді не дуже страшила. Пий ось, товаришу, та видужуй швидше!

1928 р.